

תיק אתר - גן לאומי חוף פלמחים¹

עדויות ארכיאולוגיות להתיישבות אנושית בחוף פלמחים ובסביבתו ניתן למצוא החל מן התקופה הפרהיסטורית ועד לימינו. במרכז המחקר הארכיאולוגי של האזור עומדת עיר הנמל יבנה-ים. החל מתקופת הברונזה התיכונה ועד לימי הביניים הייתה יבנה-ים מיושבת כמעט ברציפות והייתה לאחת מהערים החשובות בדרום רצועת החוף של ארץ-ישראל.

יבנה-ים מממוקמת כ-20 קילומטרים מדרום ליפו ובמרחק זהה מאשדוד. עיר הנמל הוקמה כך שהיא מנצלת מפרץ טבעי שנוצר כתוצאה מלשון יבשתית החודרת כמה עשרות מטרים אל תוך הים. הלשון (להלן 'התל') בנויה מסלע כורכר וגובהה כעשרים מטרים מעל פני הים, כלומר גבוהה יחסית לסביבתה ולכן שולטת על הנמל. ואכן, הממצאים הארכיאולוגיים מראים שהחל מימי קדם התקיימה על התל מצודה ימית. מצודה זו, הנקראת במסורת הערבית "מינת רובין" (כלומר "הנמל של רובין [ראובן]"), שלטה על פעילות הנמל והיוותה מרכז שלטוני מקומי לעיר כולה.

יבנה-ים הייתה למעשה אחת מתוך שתי ערים אשר השלימו זו את זו: יבנה הפנים ארצית (מזוהה עם תל יבנה הממוקם כ-8 ק"מ מדרום-מזרח לנמל) ונמלה - יבנה-ים. תופעה זו מאפיינת את אזור החוף הדרומי של ארץ-ישראל ומוכרת לנו מאתרים נוספים, כגון עזה, אשקלון ואשדוד. אולם במקרה של יבנה-ים ניתנת חשיבות רבה במיוחד לתופעה זו, בעיקר על רקע מעמדה הגובר של העיר יבנה בתקופה שלאחר חורבן הבית השני ותפיסתה כיורשת הרוחנית של ירושלים. אין ספק שמעמדן של שתי ערים אלו, יבנה ויבנה-ים, היה שונה לאורך התקופות אך נראה כי נרקם ביניהן קשר הדוק אשר השפיע רבות על התפתחותן.

החל מן המאה ה-19 החלו חוקרים מערביים לפקוד את האתר יבנה-ים. האתר נחקר על ידי E.G. Rey (1859), V. Guérin (1863), F.G.D. Bedford (1863), C. Warren (1867), L.C. Conder and H.H. Kitchen (1875) ו-L.C. Clermont-Genneau (1874 ו-1881). כעבור שנים, בשנת 1950, פרסם א. רייפנברג תצלומי אוויר של האתר בהם ניתן להבחין בסוללה, המקיפה את האתר מצפון, ממזרח ומדרום (Reifenberg 1950).

כעבור שנתיים נערך סקר ראשון של השרידים הארכיאולוגיים של יבנה-ים וסביבתה בראשותו של מ. דותן (Dothan 1952). החפירות הארכיאולוגיות המסודרות הראשונות באתר נערכו בשנים 1967-1969 בניהולו של י. קפלן מטעם מוזאון ארץ-ישראל (Kaplan 1993). חפירות אלו, שהתרכזו בעיקר בסוללה המקיפה את האתר, חשפו שרידים מתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת שכללו שער מונומנטלי בסוללה המזרחית. חפירות הצלה נוספות, שהתקיימו בשנים 1970-1992 בשטח האתר ובסביבתו, הבהירו פרטים רבים אודות תולדותיו החל מן התקופות הפרהיסטוריות ועד לימי הביניים. סקרים תת-ימיים שנערכו באזור המעגן שפכו אור על השימוש הרציף במעגן של יבנה-ים במהלך תקופות אלו (פישר 2005: 173-174).

החל משנת 1992 ועד היום נערכות החפירות באתר במסגרת פרויקט החפירות של יבנה-ים בניהולו של מ. פישר מטעם אוניברסיטת תל-אביב. עד שנה זו (2012) נערכו באתר 9 עונות חפירה במהלכן נחפרו ארבעה אזורים עיקריים (A, B, C ו-T). חפירות אלו מהוות כיום את בסיס הידע אודות היישוב ביבנה-ים, והן שחשפו את סדר

¹ חיבור זה מבוסס על הספר "יבנה, יבנה-ים וסביבתן" בעריכתו של פרופ' משה פישר. כל התוכניות והתמונות המצורפות ניתנו באדיבותו של פרופ' משה פישר וזכויות היוצרים שלהן שמורות למשלחת יבנה-ים בראשותו.

השכבות באתר (איור 1). כחלק מן המחקר אודות יבנה-ים החלו מ. פישר וא. טקסל לבצע סקר ארכיאולוגי-סביבתי מקיף של האזור במסגרת מפות הסקר (מפת סקר ארכיאולוגי של ישראל מס' 75).

יבנה-ים נזכרת בשלל מקורות היסטוריים ולאורך התקופות נשאה שמות רבים. נראה שלראשונה היא מוזכרת באחד ממכתבי הארכיון המלכותי המצרי מאל-עמארנה (המאה ה-14 לפנה"ס) שם היא נקראת בשם Muhazi (נמל). כפי שצוין, במקרה של יבנה היו שני יישובים אשר נשאו שם זהה: אחד הממוקם בפנים הארץ (יבנה) ואחד הממוקם על חוף הים (יבנה-ים). ואכן, שני מקורות מן התקופה הרומית מזכירים שתי ערים הנושאות את השם יבנה: האחד הוא ההיסטוריון פליניוס הזקן והאחר הינו הגיאוגרף פתולימיוס מאלכסנדריה (בני המאות ה-1-2 לספירה). פליניוס דיבר על *Iamneae duae, altera intus* ("ישנן שתי [ערים] [בשם] ימניה, השנייה בפנים [הארץ]"; Pliny, NH, 5, 13, 68), ואילו פתולימיוס הגדיר אותן מפורשות כ"ימניה" ו"הנמל של אנשי ימניה" (Ptolemy, Geogr. 5, 16, 2), כפי שהאתר מכונה גם בספר מקבים ב (יב:ט). יבנה וימניה הינם שמות זהים. בתקופה הביזנטית כונה האתר בארמית/סורית מחוזה ד'ימנין (העיירה/נמל של יבנה). שם זה נזכר בחיבור "חיי פטרוס האיברי" (Peter the Iberian; ראה בהמשך). אזכור חשוב נוסף ניתן למצוא אצל ההיסטוריון המוסלמי אלמקדסי, בן סוף המאה ה-10 לספירה. אלמקדסי מכנה את האתר מאחוז [נמל] יבנא ומציין אותו בין מצודות החוף (ריבאטאט; ראה בהמשך) בהן התקיים פדיון השבויים המוסלמים שנפלו בידי הכוחות הביזאנטיים. אידריסי, בן המאה ה-12 לספירה, כינה את יבנה-ים "מאחוז אל-תאני", כלומר הנמל השני, והכוונה לנמל השני אחרי אשדוד. בעת החדשה כונה האתר מינת רובין, כלומר הנמל של רובין בהסתמך על הקשר עם מקום קבורתו של המשוער של ראובן במסורת האסלאמית (פישר 2005: 339-359).

חלק נרחב משטחו של הגן הלאומי פלמחים נמצא בתחומיה של העיר הקדומה של יבנה-ים, ועל כן בתחומו עתיקות רבות. בעוד חלק מן העתיקות נראות על פני השטח רובן נחשפו במהלך החפירות השונות. את החפירות הללו ניתן לחלק לשני סוגים: חפירות ארעיות וחפירות הצלה מטעם רשות העתיקות שהתבצעו טרם שנת 1992, והחל משנה זו, חפירות עונתיות יזומות אשר התבצעו במסגרת פרויקט החפירות של יבנה-ים בהנהלתו של פרופ' מ. פישר מטעם אוניברסיטת תל-אביב. כאמור, במסגרת פרויקט זה נחפרו עד היום ארבעה שטחי חפירה (A, C, B, ו-T) ועל בסיסן נקבע רצף השכבות הקיים באתר.

הטבלה המובאת להלן כוללת את שטחי החפירה ואת העתיקות הנמצאים בתוך שטח הגן ובסביבתו המידית בלבד. כמובן שמחוץ לגבולות הגן עתיקות רבות נוספות השייכות ליישוב שהתקיים באתר זה ובסביבתו במהלך התקופות השונות, אך אין הדבר רלוונטי לחיבור זה.

איור 1: סדר השכבות בשטחי החפירה השונים (בעקבות פישור 2005: 175):

שכבה	תקופה	מאות	שטח A	שטח B	שטח C	שטח T
*I	ממלוכית	14-13 לספירה				
IIA	איסלמית קדומה	11-9 לספירה	+		+	
IIIB	איסלמית קדומה	8-7 לספירה	+	+		
III	ביזנטית	7-5 לספירה	+	+		+
IV	רומית מאוחרת	4 לספירה		+		
V	רומית קדומה	3-1 לספירה		+		
VI	הלניסטית	2-3 לפני הספירה	+	+	+	
VII	פרסית	4-5 לפני הספירה	+	+		
VIII	בבלית	מחצית ראשונה של המאה ה-6 לפני הספירה	+			
IX	ברזל ג	מחצית שנייה של המאה ה-7 לפני הספירה	+	+	+	
X	ברזל ב	8 לפני הספירה	+		+	
XI	ברונזה מאוחרת ב'	13-14 לפני הספירה	+	+		

פירוט שטח החפירה / עתיקה ומיקום :

מס סידורי	שטח החפירה/עתיקה ומיקום	פירוט הממצא (כללי)
1	סוללת הביצור ושער העיר	סוללת הביצור שהקיפה את האתר ושער העיר מתקופת הברונזה התיכונה
2	שטח A (האוכף שבין המצודה הימית לאתר עצמו)	
3	שטח C (התל)	המבצר הימי "מינת רובין" מן התקופה האסלאמית הקדומה. בנוסף, שרידים מתקופת הברזל ומהתקופה ההלניסטית.
4	שטח B (כ-100 מ' מצפון לשטח A)	
5	שטח T (בחלקו המז' של האתר)	מערה חצובה בסלע מן התקופה הביזאנטית
6	מערות קבורה מן התקופה הביזאנטית (מצפון לתחומי הגן הנוכחיים).	מערות קבורה חצובות בסלע מן התקופה הביזאנטית
7	באר אנטיליה (צפון הגן)	מערכת השקיה מן התקופה הביזאנטית
8	המעגן	ממצאי הסקרים התת-ימיים ביבנה-ים

1. סוללת הביצור ושער העיר :

כמו באתרים רבים מתקופת הברונזה התיכונה גם היישוב ביבנה-ים היה מוקף בסוללת עפר מאסיבית. הסוללה, שגובהה כ-7-8 מ', מקיפה את האתר מדרום, ממזרח ומצפון והיא תוחמת שטח נרחב של כ-250 דונמים (נספח 1). שרידיה של הסוללה ניכרים בשטח, בעיקר פאתה המזרחית אשר נמצאת ברובה בתחומי בסיס חה"א פלמחים וכן חלקים מן הפאות הצפונית והדרומית. חפירותיו של י. קפלן התרכזו בשני אזורים : בפאה הצפונית של הסוללה נעשה חתך שמטרתו לבחון את שיטת בנייתה. החתך חשף את השכבות השונות המרכיבות את הסוללה ואת החלקלקה שנבנתה בצידה החיצוני. בחלק הדרומי של הפאה המזרחית נחשף שער העיר. למעשה נחשפו שלושה שערים אשר נבנו זה על-גבי זה, ומצביעים על כך שהכניסה למתחם הייתה באותו המקום במשך כל התקופה שבה נעשה בו שימוש. שני השערים הקדומים יותר, המתוארכים לתקופה הברונזה התיכונה, נבנו מלבני בוץ שיובשו

בשמש והיו מוגנים מבחוץ על-ידי קירות בנויים אבני גוויל. השער השלישי, המתוארך לתקופת הברונזה המאוחרת, נבנה אבני גוויל בלבד (Kaplan 1993).

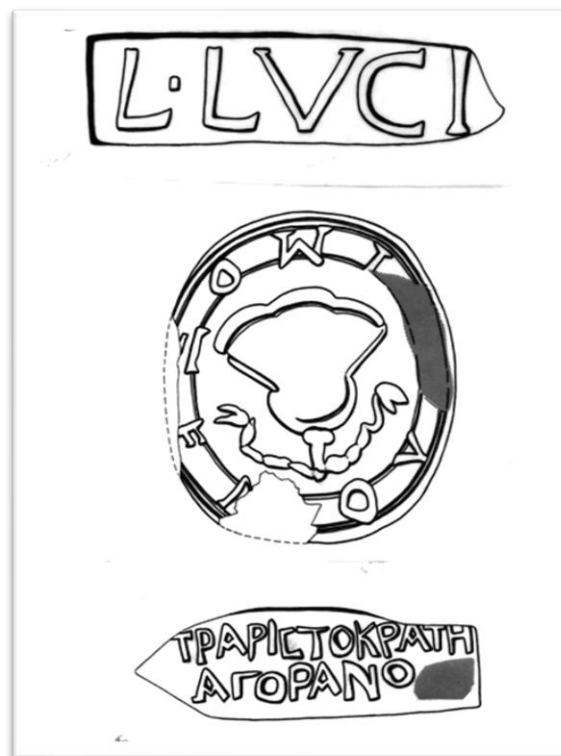
איור 2: משקולות יהודאיות. על השמאלית ניתן לדאות את החרוטה "פ"ס" (בעקבות פיישר 2005 :182):

2. שטח A:

שטח זה ממוקם בחלקו הצפוני של האוכף המחבר בין המצודה הימית לאתר עצמו (נספח 1). החפירה בשטח A חשפה רצף סטרטיגרפי מרשים שראשיתו בתקופת הברונזה המאוחרת וסיומו בתקופה האסלאמית הקדומה (איור 1). קטע מבנה מתקופת הברזל ג' (המחצית השנייה של המאה ה-7 לפנה"ס), שקירותיו בנויים אבני גזית, שלחלקן סיתות שוליים, ועליהם נדבכים מלבני בוץ, נחשף בשטח זה. תכנית המבנה אינה ברורה עדיין בשל שטח החפירה המצומצם אך ניתן להניח כי מדובר בבניין מפואר ורחב ידיים. על רצפתו של המבנה נתגלו עקבות של חורבן אלים ששם קץ להתיישבות בתקופה זו. המכלול הקרמי שנחשף על גבי רצפה זו נותן למבנה את תאריכו, והוא משויך לשלהי המאה ה-7 לפנה"ס. שווה לציין שבשטח זה נמצאו שתי חרפושיות מצריות מימי השושלת ה-26 (פסמטיך הראשון, בן המאה ה-7 לפנה"ס) ושתי משקולות יהודאיות, שהאחת מהן נושאת חרותת "פ"ס" (יחידת משקל עתיקה; איור 2). מוצאן של משקולות אלו ביהודה, אך תפוצתן גדולה גם מעבר לגבולותיה, ואין בהן בכדי להוכיח נוכחות יהודאית באתר אלא קשרי מסחר בין-לאומיים (פיישר 2005 :179).

איור 3: מבחר חותמות מיידיות אמפורות: למעלה, ידית עם החותמת L.LVCI; באמצע, מרודוס; למטה, "אריסטוקרטס אגרונומוס" (בעקבות פישר 2005: 191):

גם שרידי מבנה מן התקופה הפרסית נתגלו בשטח זה. זהו מבנה שקירותיו בנויים מאבני גזית ובהם קטעים של שימוש בטכניקת בנייה של ארגזים. טכניקה זו, המוכרת בעיקר מן העולם הפיניקי, כוללת קטעים של אבנים קטנות מחוזקות לסירוגין על ידי אבני גזית גדולות. המבנה שנחשף כולל חצר שלאורכה מסודרים חדרים קטנים, בהם התגלו כמויות גדולות של קרמיקה מקומית ומיובאת.

על גבי שרידיו של המבנה מן התקופה הפרסית הוקם בשלב מאוחר יותר מבנה נוסף המתוארך לתקופה ההלניסטית. גם הוא נהרס כתוצאה מחורבן אלים ועדויות לכך ניתן למצוא בקטעי השריפה ובשלל כלי החרס המעוכים שנמצאו על גבי רצפת המבנה. גם בשכבה זו נמצא מגוון רחב של קרמיקה מקומית וקרמיקה מיובאת. ראוי לציין את הכמויות הגדולות של האמפורות המיובאות שהובילו לאתר יין מאזור הים האגאי, מאיטליה ואף מאתרים בחופו המזרחי של הים התיכון. פעמים רבות קיימות חותמות על ידיותיהן של אמפורות אלו, ובמקרים רבים אף מופיע לנו תאריך. כך הדבר באחת החותמות שנתגלו בשטח זה, ובה מופיעה הכתובת היוונית "אריסטוקרטס האגרונומוס" והשנה 180, שהיא שנת 132 לפנה"ס (ע"פ המניין הסלבקי; איור 3).

נוסף על קרמיקה, נמצאו בשטח חפצי אומנות אחדים, שמתוכם יש להזכיר שניים לפחות. חפץ אחד הוא צלמית מחרס, המתארת נערה מנגנת בנבל (איור 4). החפץ השני גם הוא צלמית; מדובר בצלמית-תליון מזכוכית, המתארת את האל המצרי הרפוקרטס, בנה של איסיס (איור 5; Fishcer & Jackson-tal: 2003).

איור 4: צלמית מנגנת הנבל (בעקבות פישר 2005: 192):

איור 5: צלמית של הרפוקרטס (בעקבות פישר 2005: 193):

בשכבה זו התגלו גם ממצאים רבים המעידים על תחומי פעילות שונים ומגוונים. חפצי דיג הכוללים קרסים, משקולות עופרת לרשתות דיג ומחתים לתפירת הרשתות מהווים עדות חומרית לעיסוק בדיג, ואילו הכמות הגדולה של קונכיות הארגמן (murex) מעידה על תעשיית צבע הארגמן, שהייתה אחד מתחומי ההתמחות של תושבי החוף הפיניקי-ארץ-ישראלי.

בחצר המבנה מן התקופה ההלניסטית נחשפה באר מים עגולה שנחפרה לעומק של 6.60 מ' וניצלה את מי האקוויפר הטובים לשתייה. קוטרה של הבאר 1.40 מ', והיא נבנתה אבני כורכר מסותתות היטב. באר זו שימשה כבור אשפה בתקופות הביזאנטית והאיסלאמית ועל כן קשה לקבוע במדויק מתי החל השימוש בה, אך נראה שמדובר לכל המוקדם בתקופה הפרסית.

באר זו מצטרפת לבאר נוספת שנתגלתה בשנת 1984, כ-50 מ' מצפון מערב לשטח A ותוארכה גם כן תקופה ההלניסטית. טכניקת הבנייה של הבאר זהה לזו שצוינה, וקוטרה אף זהה. לעומת זאת, עומק הבאר הינו 2.20 מ' בלבד. הממצאים שנתגלו בשפת הבאר תומכים בסברה שנדבכים נוספים שהיו נהרסו, אם כתוצאה מגורמים טבעיים או בידי אדם. הבאר תוארכה על פי הממצא הקיראמי שנחשף בתחתיתה, והוא מן התקופה ההלניסטית בלבד. ממצא זה כלל גם ידיות אמפורות עם טביעות החותם האופייניות. חשוב לציין שניצול של מי תהום בסמיכות גבוהה לקו החוף הינה תופעה מוכרת גם מאתרים אחרים, כגון: דור, קיסריה, אשקלון ורצועת עזה (פישר ודשתי 1991: 106-110).

השרידים מן התקופה הביזאנטית בשטח A כוללים קטע רצפת פסיפס מרשימה המתוארכת למאות 5-6 לספירה. רק חלקה המערבי של הרצפה נחשף עד כה ונראה שכיוונה נוטה מזרחה, ועל כן, ייתכן ומדובר בשרידיה של כנסייה. ייתכן וניתן לקשור למבנה זה גם את פריטי השיש, כגון עמודים ובסיסים, אשר נמצאו בקרבת רצפת הפסיפס בשימוש משני במבנים מן התקופה האסלאמית. ממצא מעניין נוסף מתקופה זו הינו נר ביזאנטי, מטיפוס מקובל בתקופה זו, אך מעוטר בתבליט של מנורה בעלת שבעה קנים (איור 6).

בתקופה האסלאמית נבנה בשטח A מבנה מדרגות ששימש לירידה מן המבצר, שעמד באותו הזמן על התל, אל הנמל.

3. שטח C:

שטח זה כולל את התל עצמו, כלומר הלשון היבשתית עליה עמד המבצר הימי (נספח 1). בשנים 1997 ו-1999 בוצעו חפירות בחלקו המזרחי של המבצר הימי (המינת), ובשנת 2011 התמקדו החפירות בשרידים שעל חלקו המרכזי והמערבי.

השרידים הקדומים ביותר בשטח C שייכים לתקופת הברזל. בחלקו המזרחי של השטח נחשף קיר מאסיבי המתוארך לתקופת זו. קיר זה, הבנוי אבני גוויל, שימש ככל כנראה כחומת היישוב במהלך התקופה.

אולם הממצא החשוב ביותר משטח זה הינו מן התקופה ההלניסטית. מדובר בכתובת בשפה היוונית שנתגלתה במפולת מצוק הכורכר שבחלקו הצפון-מזרחי של התל (ראה בהמשך).

בתקופה האסלאמית הקדומה עמד על התל המבצר הימי המכונה "מינת רובין". חומותיו החיצוניות מדפנות ומכסות את צלעותיו של התל משלושה צדדים: הצפוני, המערבי והדרומי. החומות בנויות אבני גזית בינוניות וקטנות, והן מחוזקות בחומר מלכד רב. בעת הקמתן של החומות השתמשו הבונים בשרידים רבים מהתקופות הקדומות יותר. יש בתופעה זו, המוכרת במיוחד מן התקופה האסלאמית, בכדי להסביר את העדרם היחסי של שרידים מהתקופה הפרסית עד לביזאנטית על גבי התל. גם בבנייתו של המבצר נעשה שימוש בפריטים רבים מן התקופות הקדומות יותר, וביניהם עמודי שיש אשר על שניים מהם נמצאו כתובות חרוטות בערבית המתוארכות למאה ה-8 לספירה (ראה בהמשך).

איור 7: שתי משקולות מזכוכית מהתקופה האסלאמית (בעקבות פישר 2005: 204):

בקצה המזרחי של מינת רובין, במעבר אל החלק היבשתי ממש, נחשף מגדל בודד שמידותיו כ-4.80 X 5 מ'. המגדל השתמר לגובה של כחמישה מטרים וגם הוא בנוי אבני גזית בינוניות וקטנות עם חומר מלכד רב. בולטת במיוחד חולית עמוד משיש בשימוש משני הממוקמת בפאתו המזרחית של המגדל. המגדל היווה למעשה תשתית למבנה על שהתנשא לגובה והיה בנוי כנראה מאבן ומעץ. בסמוך אליו נחשפו מתקנים הכוללים ממגורה בנויה אבני גוויל וכבשן שדפנותיו מצופות בלבנים.

החפירות האחרונות על התל, שבוצעו בשנת 2011, החלו לחשוף את שרידי הפנימיים של המבצר. בחלק הדרום-מערבי של התל נחשפו שרידי מגדל וחומה מאסיבית המתחברת אליו ממזרח. אלו היו כפי הנראה חלק ממכלול הביצורים הפנימי שעמד על התל. המגדל מורכב מליבה בנויה אבני גזית מסודרות בשתי שורות וממעטפת חיצונית של קירות הבנויים בטכניקת הארגזים. כל אלו יושבים על גבי תשתית רחבה יותר במקצת אשר בנויה מאבני גוויל מצופות בצורה יסודית במלט קשה המעורבב בצדפים ומעט חרסים. מצפון למגדל נחשפו שתי רצפות פסיפס: האחת בנויה אבנים גסות והשנייה, שמצב השתמרותה דל, בנויה מאבנים קטנות, חלקן אדומות ושחורות, אשר יוצרות דגמים גיאומטריים פשוטים.

במרכז התל נחשפו שרידיו של בית-מרחץ מן התקופה האסלאמית הקדומה. זהו בית-מרחץ קטן ממדים אך ייחודי מאוד על רקע הימצאותו בתוך מצודה צבאית. שרידיו מלמדים כי הוא בנוי במתכונת הרומית, ופועל בעזרת מערכת תנורים המחממת מים ויוצרת אדים אשר מועברים דרך צינורות חרס ומעברים תת קרקעיים במטרה לחמם את המכלול הבנוי.

מגוון רחב ביותר של כלי חרס וכלי זכוכית מן התקופה האסלאמית הקדומה התגלו בשטח C. ראוי אף לציין שתי משקולות זכוכית עם כתובות ערביות שנתגלו בחלקו המזרחי של התל (איור 7) וכן מטבעות כסף וזהב מן התקופה הפאטימית.

4. שטח B:

שטח B ממוקם כ-100 מ' מצפון לשטח A (נספח 1). השריד היחיד מתקופת הברזל שנחשף בשטח זה כולל קבר חפור ובו שלד בארטיקולציה, שלידו מנחת קבורה (קערה). עם זאת, לקבר חשיבות רבה בשחזור תחומי היישוב בתקופת הברזל, סוגיה שטרם הובהרה, אך ניתן לומר שהממצא תומך בסברה שמרבית היישוב בתקופת הברזל התרכז בחלקו הדרומי של האתר.

בחלקו הדרומי-מערבי של השטח נחשפו שרידי קירות מן התקופה הפרסית, הכוללים בנייה בשיטה הפיניקית (איור 8). הממצאים תואמים את אלו שנחשפו בשטח A, וגם הם כוללים מגוון של קרמיקה מקומית וקרמיקה יוונית מיובאת מן התקופות הפרסית וההלניסטית. שרידים שנמצאו בשטח B מן התקופה הרומית הקדומה ניתנים לשיוך לממצא האופייני לתרבות ה"יהודאית" משלהי הבית השני. ממצא זה כולל נרות הרודיאניים, כלי מידה מאבן גיר ומטבעות מימי אגריפס ה-1.

עם זאת, הממצא הארכיטקטוני אותו ניתן לשייך למאות 1-3 לספירה דל ביותר ועומד בסתירה מסוימת לתמונה המתקבלת מן המקורות ההיסטוריים אודות מעמדה של העיר בתקופה זו. מן התקופה הרומית המאוחרת נחשפה מערכת קירות ששולבו מאוחר יותר בבית המרחץ מן התקופה הביזאנטית. בשוליים המערביים של השטח, בגבול מצוק הכורכר הפונה לים, נחשפו שתי בריכות מטויחות עם רצפות פסיפס ובורות ניקוז, שיכלו לשמש לאחסון תבואה כחלק מאסמים גדולים יותר.

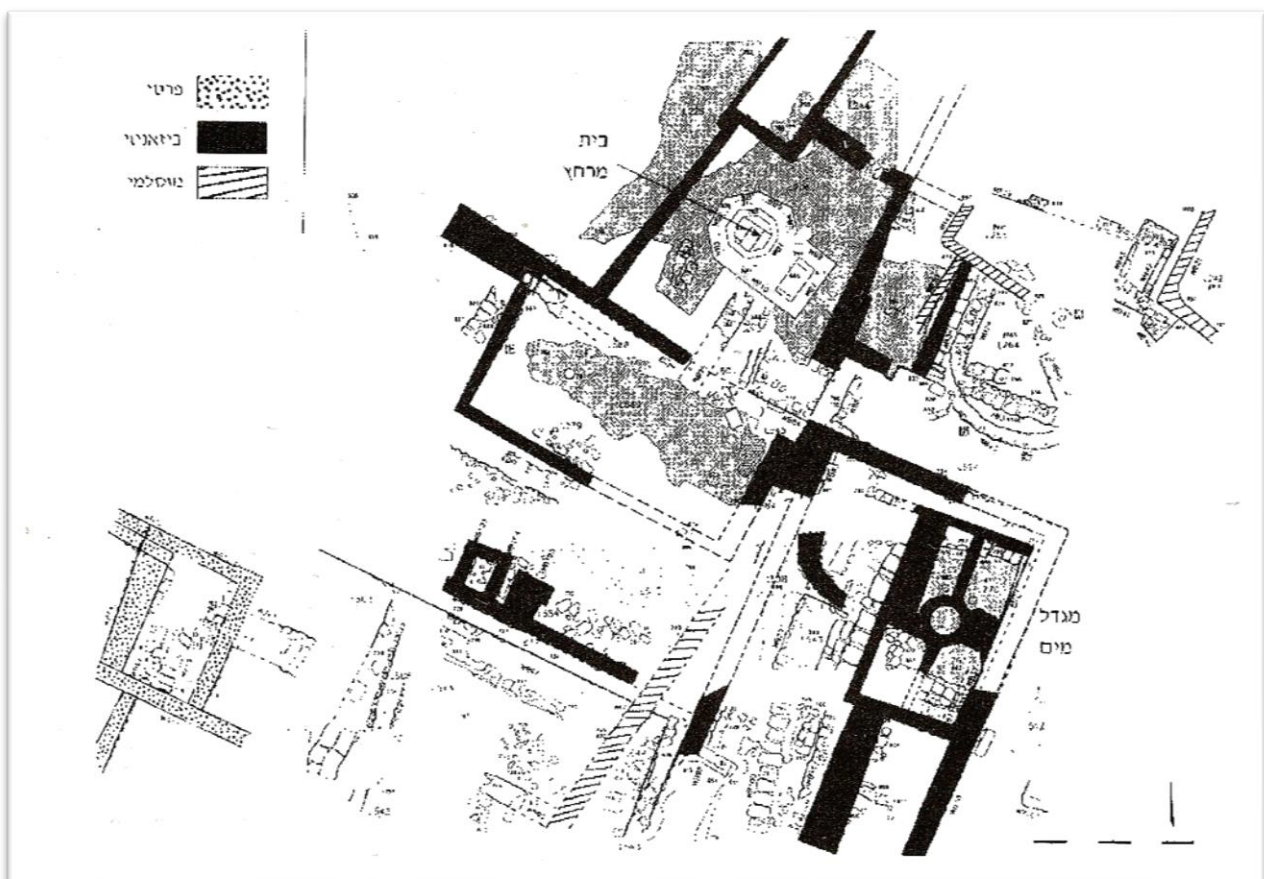
איור 8: שטח B - קטע מקיר ובו בנייה בשיטה הפיניקית (בעקבות פישר 2005: 183):

את מרבית השרידים בשטח B ניתן לשייך לתקופה הביזאנטית. בחפירות שנערכו על ידי רשות העתיקות מעט מדרום לשטח זה נחשפו קטעים של מבנים מפוארים עם כמויות גדולות של רעפים ורצפות פסיפס משוכללות (לוי, אצל: פישר ודשתי 1991; Vitto 1998; רצפת הפסיפס שנחשפה בשנת 1980 ע"י פ. ויטו מוצגת כיום במוזיאון בית מרים בקיבוץ פלמחים). החל משנת 1993 נחשפו בשטח B עצמו מכלולים נוספים הכוללים בית-מרחץ משולב במבנה אומנות ומתקן משוכלל לאספקת מים, המורכב מבריכות ומתעלות (איור 9).

בסמוך למכלול זה, במפלס הקרוב לים, נחשפו בריכות מטויחות ומכלולים עם קנקני אגירה ענקיים ("פיתסים", dolia) שקועים ברצפות. המכלולים הללו שימשו ככל נראה לפעילות תעשייתית ומסחרית שקשורה בקרבתם אל הים (איילון, אצל: פישר ודשתי: 1991).

איור 9: תכנית שטח B (בעקבות פישר 2005: 196):

במהלך החפירות שהתקיימו בשנת 2007 נחשף בשטח B מבנה המזוהה כוילה מן התקופה הביזאנטית. במבנה נחשפה רצפת פסיפס מפוארת הכוללת דגמים גיאומטריים בשילוב עם דגמים של עצי פרי וסלי פירות. פינות הרצפה מעוטרות בדגם אמפורה ממנה צומחים שריגי גפנים ואשכולות ענבים. על פי אופיו של הפסיפס תוארכה הרצפה למאה ה-6 לספירה, קביעה אשר נתמכת על ידי הממצא הקראמי והנומיסמטי שנתגלה במכלול.

במהלך ראשית התקופה האיסלאמית הקדומה נעשה שימוש בתשתית מבנה בית המרחץ מן התקופה הביזאנטית לצורך הקמתו של בית אמידים המתוארך למאה ה-7 לספירה. קטעי מבנה העושים שימוש ברצפת הפסיפס ובבריכה המתומנת של בית המרחץ שייכים לתקופה זו. כך גם מספר חדרים מדרום לאלה ובהם רצפות פסיפס שהושתתו על שרידיו של אותו בית-מרחץ. מבנה זה יצא מכלל שימוש במהלך המאה ה-8 לספירה, כאשר מבנה,

שתעלת מים חוברה אליו מכיוון דרום, נבנה מעליו. תעלה זו מהווה המשך לתעלה שנחשפה קודם לכן בחפירה מטעם רשות העתיקות (Vitto 1998).

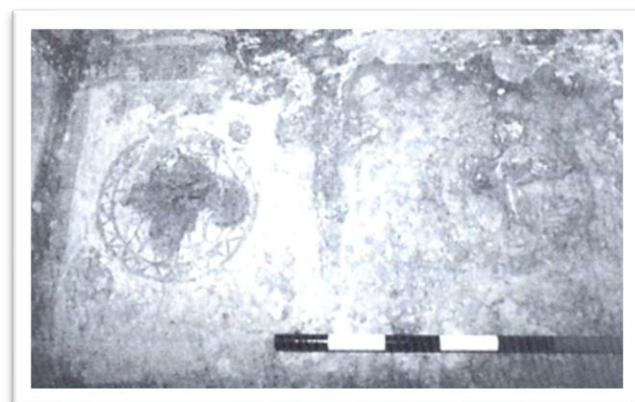
5. שטח T:

שטח T נמצא בשוליים המזרחיים של היישוב הקדום, כיום בתחומי בסיס חה"א פלמחים (נספח 1). בשנת 1995 נחפרה בשטח זה מערה חצובה מן התקופה הביזאנטית. יעודה של המערה אינו ברור דיו וזאת בשל דלות הממצא החומרי שנתגלה בה. ייתכן והיא שמשה כמערת קבורה, ייתכן כמכלול מגורים ואולי דווקא קשורה לפעילות נזירים. המערה (איור 10) חצובה בסלע הכורכר ומכילה חדר מרכזי, חדרים צדדיים המחוברים למרכז באמצעות פתחים קטנים, וחדר אחורי שהגישה אליו היא דרך מכלול עמודים חצובים בסלע. קירותיה של המערה היו מכוסים בפרסקאות המתארים צלבים ואת האותיות היווניות A ו-Ω ("הראשית והאחרית") מוקפים במדליונים (איור 11).

איור 10: מערת הקבורה משטח T. המעבר לחדר הקבורה (בעקבות פישר 2005: 201).

איור 11: פרסקאות ממערת הקבורה בשטח T. (בעקבות פישר 2005: 201).

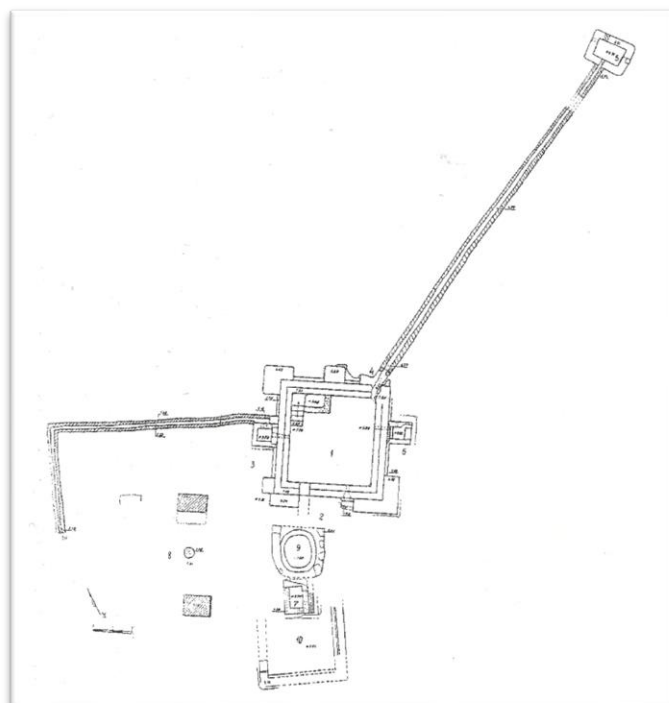
6. מערות קבורה מן התקופה הביזאנטית:

מערות קבורה חצובות מן התקופה הביזאנטית נחשפו מצפון לאתר, במצוק הנמצא בחלקו הצפוני של "חוף הדייגים" (נספח 1). בשלב זה נמצאות מערות אלו, אשר נשארו פתוחות לכניסת מבקרים, מחוץ לתחומי הגן. מדובר במספר מערות קבורה, חצובות במצוק הכורכר, המכילות לרוב חדר מרכזי ובו שניים או שלושה דרגשי קבורה. הממצא מן הקברים מעיד על כך שבמהלך התקופה הביזאנטית הייתה אוכלוסיית יבנה-ים מעורבת

וכללה פגנים, נוצרים, יהודים ושומרונים. אחת מן המערות, שנחפרה בשנת 1985 במסגרת חפירת הצלה בניהולו של ש. פיפנו, הייתה עשירה במיוחד בכלי חרס ובעיקר בכלי זכוכית מרשימים מן התקופה הביזאנטית. ייתכן וכדאי להרחיב את שטח הגן הלאומי לכיוון צפון במטרה לכלול גם את המערות בשטחו. במצב הנוכחי המערות פתוחות לכל וללא השגחה ופיקוח ועל כן הופכות במקרים מסוימים למזבלה.

7. באר אנטיליה:

איור 12: תוכנית מערכת ההשקיה באר אנטיליה שנחשפה בצפון האתר. (בעקבות פישר 2005: 230):

באר אנטיליה הינה מערכת השקיה משוכללת שנתגלתה מצפון למתחם הסוללה מתקופת הברונזה התיכונה (נספח 1) ופעלה בעיקר בתקופה הביזאנטית. המערכת כולה נחפרה בשנים 1996-1997 על ידי א. איילון ו-י. דריי (אצל פישר 2005: 229-251; איור 12). יש לציין את רמת ההשתמרות הגבוהה של המרכיבים הארכיטקטוניים השונים של המערכת. מתקן השאיבה (האנטיליה) כלל ציר מעוגן באומנות, המונע בכוח בהמה, אשר בעזרת מערכת גלגלי שיניים הניע שרשרת כדי חרס שירדו לתחתית הבאר, שאבו את המים, ובהגיעם למעלה, שפכו אותם למרזב. מן המרזב זרמו המים אל מערכת של בריכות מטווחות שעזרו לפצלם לכיוונים שונים בהתאם לצורך. כיום ניתן לראות על פני השטח את בריכת המים הגדולה שנחשפה מצפון לבאר עצמה. יש לציין כי על ידי ניקוי יסודי של המערכת ושמירה בהתאם בהחלט יהיה אפשרי בעתיד להכשיר נקודה זו כאטרקציה לקהל המבקרי בגן.

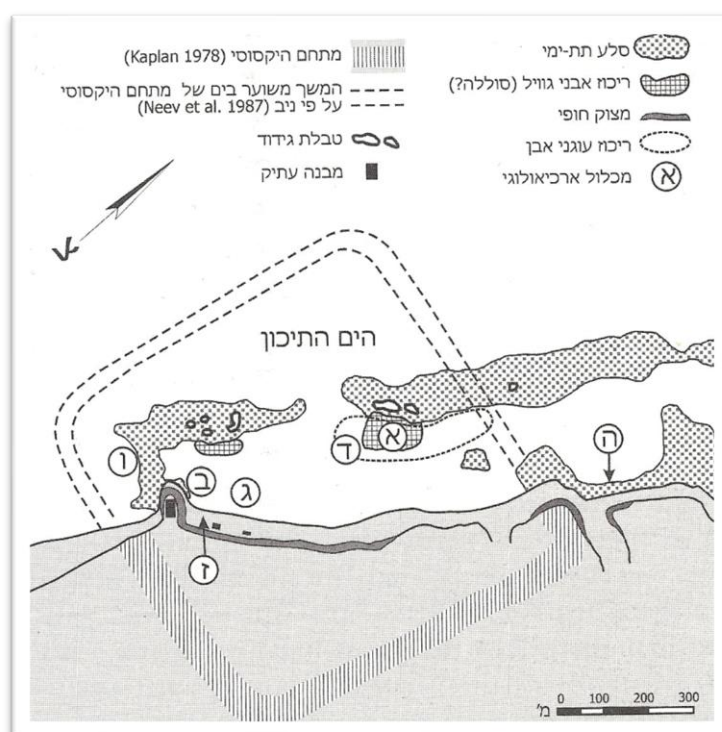
באר אנטיליה אינה מערכת ההשקיה היחידה שנתגלתה ביבנה-ים. מערכת השקיה נוספת נמצאה בדרום האתר - במדרון הדרומי (החיצוני) של הסוללה הדרומית מתקופת הברונזה התיכונה - כיום בשטח הבסיס הצבאי פלמחים. מערכת זו נבדקה על ידי א. איילון מטעם אגף העתיקות במהלך שנת 1982 ותוארכה גם היא לתקופה הביזאנטית או לראשית התקופה האיסלאמית הקדומה. החפירות חשפו מספר בריכות מטווחות, תעלות מים וצינורות חרס. עם זאת, המערכת נבדקה באופן חלקי בלבד ועל כן קשה לקבוע את מקור המים שלה והאם פעלה בצורה דומה למערכת הצפונית (איילון 1983).

8. המעגן:

שרידיו של רכס הכורכר המגודד יוצרים באזור החוף שרטונות כורכר קטנים שראשיהם מגיעים לגובה פני הים במרחק של כ-150-200 מ' מערבית לחוף. טור השרטונות משתרע מהכף הקטן בדרום, עליו הייתה המצודה הימית "מינת רובין", וממשיך כ-400 מ' צפונה במקביל לקו החוף עד כף סלעי נוסף, הבולט אל תוך הים (איור 13). שרטונות הכורכר יוצרים אזור מים מוגן יחסית, ששטחו כ-60 דונם. עומק המים בין השרטונות ובין קו החוף נע בין מטר אחד לשישה מטרים.

בעבר הציע י. קפלן "להעתיק" את מתחם הסוללה היבשתית מתקופת הברונזה התיכונה לכיוון מערב, לעבר המפרץ, ובכך ליצור מתחם ריבועי (Kaplan 1993). אלא שהמחקר התת-ימי שנערך באזור המעגן אינו תומך בהצעה זו ונראה שהמעגן נתחם על ידי שרשרת השרטונות בלבד (גלילי ושרביט, אצל: פישר 2005 : 311).

איור 13: מפת מעגן יבנה-ים והמכלולים הארכיאולוגיים שנתגלו בו (בעקבות פישר 2005 : 304):

בסקרים התת-ימיים שנערכו באזור המעגן של יבנה-ים נחשפו שרידים מתקופות שונות. בחלקו הצפון-מערבי של המעגן התגלה ריכוז של עשרות עוגני אבן ומתכת, שרידי מטען ואבני נטלה (הונחו בשיפולי כלי השיט ושימשו לאיזונו) מתקופות שונות (איור 13; מסומן בקו מקווקו). באזור זה נתגלה גם ריכוז אבני גוויל (מסומן בקווי שתי וערב) ועליו עשרות אבני גזית גדולות (איור 13א), שבחלקן מצויה מגרעת רוחבית ששימשה כנראה לקשירת חבל. ייתכן שחלק מאבנים אלו שימשו כעוגנים. דרומית לריכוז אבני הגוויל נתגלה מטען של אבני נטלה משיש לבן (איור 13ד). בחלק הדרומי של אזור המעגן (איור 13ג) נתגלו שרידים רבים של כלי שיט ומטענים מפוזרים על קרקעית הים, ביניהם, חפצים מתקופות שונות. כמו כן נתגלו פריטים ארכיטקטוניים שמקורם בתל ונראה שנשחפו לים (איור 13ב).

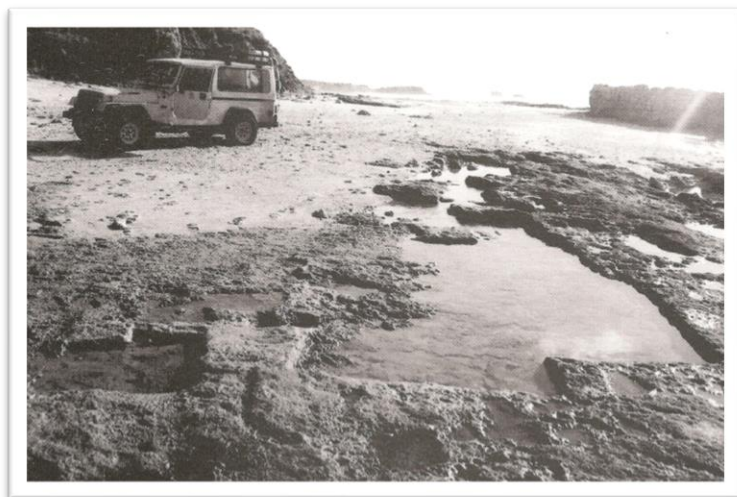
על קו החוף, צפונית לקצה הצפון-מערבי של הסוללה (איור 13ה) התגלו שרידי מחצבת כורכר בגובה 0.2 מ' מתחת לפני הים עד גובה 0.5 מ' מעל פני הים (איור 14). בשטח ניתן להבחין בקווי חציבה ישרים ובתעלות הפרדה (נועדו

לנתק את אבני הביניין מסלע האם), בקווי מתאר של אבני בנייה בגדלים שונים, שנחצבו במקום, ובבריכות חצובות קטנות.

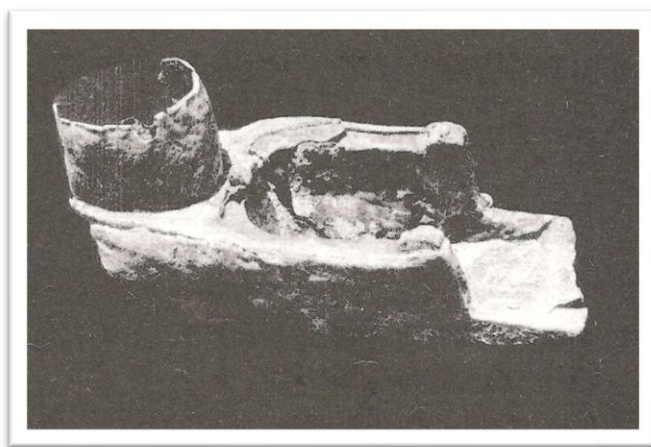
עוד נתגלו בסקרים התת-ימיים באזור המעגן כלי חרס ואבן, מטבעות, תכשיטים (חלקם עשויים זהב), עוגנים רבים, חפצים ששימשו לדיג ופריטים ארכיטקטוניים. בין הממצאים הרבים בולטים שני פריטים יוצאי דופן: הראשון הינו תנור בישול עשוי עופרת, שהיה בשימוש בכלי שיט מהתקופה הרומית (איור 15). התנור הוא מאין אגן עם דפנות כפולות ובראשו פתח גלילי רחב. על קרקעית האגן הונחו פחמים והחלל שבין הדפנות מולא במים שנוצקו מהפתח הגלילי במטרה למנוע עלייה במידות החום והתכת העופרת. בשולי הדפנות עוצבו שלושה זיזים עליהם הוצב כלי הבישול. הפריט השני הינו דיסקוס עשוי שיש אשר נתגלה בשנת 2008 על ידי צוללן חובב ונמסר לרשות העתיקות. הדיסקוס, שקוטרו כ-20 ס"מ ובמרכזו נקב, הוצמד לדפנותיהן של ספינות ונועד להגן עליהן מפני עין הרע. פריט זה נדיר בממצא הארכיאולוגי והוא מתוארך למאות ה-4-5 לספירה (איור 16).

הממצאים הרבים שנמצאו מצביעים על כך שהמעגן ביבנה-ים היה פעיל החל מתקופת הברונזה המאוחרת ועד ימי הביניים כמעט ברציפות (פישר 2005 : 303-314).

איור 14: מחצבת הכורכר על קו החוף בחלקו הצפוני של המעגן (בעקבות פישר 2005:312):

איור 15: תנור בישול עשוי עופרת (בעקבות פישר 2005:312):

איור 16: דיסקוס שיש ששימש להגנה על ספינות מפני עין הרע (התמונה מאתר רשות העתיקות):

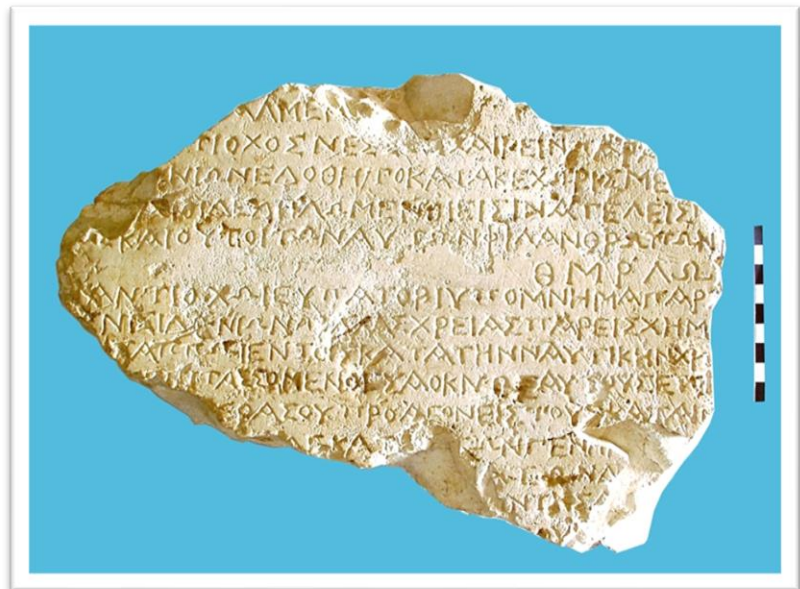
ממצאים מיוחדים ביותר:

כתובת יבנה-ים:

בשנת 1986 התגלתה במפולת מצוק הכורכר שבחלקה הדרומי של יבנה-ים כתובת בשפה היוונית (איור 17). ראוי לציין, כי זוהי אחת הכתובות הבודדות מן התקופה ההלניסטית שהתגלו בארץ. הכתובת חקוקה באבן גיר רכה ומידות שרידיה: 23 x 33 ס"מ. שרידי הכתובת הינם חלק מתכתובת גדולה יותר ולמעשה רק שניים מן המכתבים שרדו. זו לשון המכתבים (על פי קריאתו ותרגומו של ב. איזק, אצל: פישר ודשתי 1991: 33-34):

- מכתב ב': "[המלך אנ]טיוכוס לנסוס, ברכות. הבקשה הרשומה הוגשה על-ידי [הציד]ונים [בנמל של יבנה]. כיוון... ה... נדונים הינם [גם] פטורים... כדי שהם ייהנו מאותן הזכויות. שלום. חודש לוז 149".
- מכתב א': "בקשה למלך אנטיוכוס אופטור מהצידונים [בנמל של יבנה]. כיוון ש[אבותיהם] העניקו לסבו שירותים רבים, בצייתם מיד ל[כל] ההוראות הנוגעות לשירות ימי..."

איור 17: כתובת יבנה-ים מן התקופה ההלניסטית (בעקבות פישר 2005: 188):

מן התוכן ניתן ללמוד שהמכתבים מופיעים בסדר כרונולוגי הפוך, מכיוון שברור שהמכתב הראשון מתייחס לשני. נראה כי מכתב ב' מכיל את בקשתם של "הצידונים אשר בנמל של יבנה" אל המלך אנטיוכוס החמישי אופטור, בקשה המכילה גם אזכור של "השירותים הימיים" שניתנו על ידי אבותיהם לסבו של המלך. מכתב א' הינו תשובתו של המלך ובה חיזוק זכויותיהם של אנשי יבנה-ים, כגון פטור ממסים. לשמחתנו, מכתב זה מכיל גם תאריך, חודש לוז 149 על פי לוח השנה הסלבקי (312 לפנה"ס), כלומר יוני-יולי של שנת 163 לפנה"ס.

על פי התאריך המצוין בכתובת ניתן לומר שהכתובות זו נעשתה בראשיתה של מלחמת החשמונאים, עוד בימיו של יהודה המכבי. על רקע זה, הופכת מעניינת במיוחד פרשת שריפת הספינות בנמלה של יבנה-ים (מקבים ב, יב: ט): "וכאשר נודע ליהודה מקבי כי אנשי יבנה חפצים גם-הם לעשות כדבר הזה (כלומר להרוג) ליהודים היושבים בקרבתם: ויפול גם על-בני יבנה לילה וישרוף את-החוף ואת-האניות עד אשר נראתה להבת האש בירושלים במרחק ארבעים ומאתים אסטדיון". נראה שההתקפה על יבנה-ים, אם אכן התרחשה, נערכה מאוחר לחודשים יוני-יולי של שנת 163 לפנה"ס, כלומר לאחר הצבת הכתובת הנ"ל. זאת מכיוון שמסמכים מן הסוג הזה

הוצבו לרוב במקום מרכזיים בעיר, ויש להניח, שהכתובת הייתה מוצבת לא הרחק ממקום גילויה, בשטח השולט על הנמל.

כיום נמצאת הכתובת במוזיאון "בית-מרים הים ומלואו" אשר בקיבוץ פלמחים.

עמודי שיש עם כתובות ערביות:

בוני מבצר "מינת רובין" בתקופה האסלאמית (שטח C) שילבו בבנייה אבנים ופרטי בנייה רבים מהתקופות הקדומות, ביניהם עמודי שיש. כתוצאה מכך, ניתן למצוא עמודים אלו, אשר ייתכן והיו שייכים למבנה מפואר מן התקופה הביזאנטית, שלא באתרם או בשימוש משני בבנייה. על שני עמודי שיש שנתגלו על פני השטח נמצאו כתובות ערביות חרוטות אשר להן אופי מוסלמי דתי.

המעניין מבין השנים מכיל כתובות חרוטות בכתב אומיי קדום המתוארך למאה ה-8 לספירה (איור 18). כל הכתובות שייכות לטיפוס זהה של חרוטות ערביות (גרפיטי) בהן מבקש הכותב את מחילתו של אללה. בסה"כ ניתן לציין 7 כתובות באורכים שונים. להלן מובאת הכתובת הבולטת מכולן (על פי קריאתו ותרגומו של מ. שרון, אצל פישר 2005 : 254)

יבנה ים 1 :

1. אוי אללה התרצה

2. לבשאר בן בליד

3. אלפהרי (משבט קריש) והענק לו

4. מות קדושים (שהאדה) בשבילך (במלחמת מצווה)

איור 18: עמוד שיש ועליו כתובות חרוטות (צילום: מ. פישר):

חשיבותה הרבה של הכתובת היא באזכורה של השאהדה (מות קדושים במלחמת המצווה). על פי שרון, נקשרת בקשה זו למצב ערי החוף הארץ-ישראלי במהלך התקופה האיסלאמית כאשר היו נתונים להתקפות חוזרות מצד הצי הביזאנטי (אצל פישר 2005 : 258-257).

כיום נמצאים עמודי השיש בחצר מוזיאון "בית-מרים הים ומלואו" אשר בקיבוץ פלמחים.

תולדות האזור לאור הממצאים:

עדויות להתיישבות אנושית בסביבתה של העיר יבנה-ים אפשר למצוא החל מן התקופה הניאוליתית (אלף חמישי לפני ימינו ; פישר 2005 : 47-17). עם זאת, ראשית ההתיישבות באתר עצמו מתרחשת במהלך תקופת הברונזה התיכונה (המחצית הראשונה של האלף ה-2 לפנה"ס). על פניו, נראה שבתקופה זו אתרה של יבנה-ים השתרע על שטח נרחב של כ-250 דונמים, והוקף סוללת עפר שגובהה כ-7-8 מ'. שער העיר, שנחשף על ידי י. קפלן בחלקה הדרומי של הפאה המזרחית של הסוללה, שייך גם הוא לתקופה זו. ועם זאת, עד כה לא התגלו בחפירות האחרות באתר ממצאים ארכיטקטוניים אותם ניתן לייחס לתקופה זו, ועל כן, שאלת קיומו של יישוב ביבנה-ים, אותו ניתן לייחס לסוללה ההיקפית ולמבנה השער, נשארת פתוחה. כך הדבר גם בנוגע ליישוב שהתקיים ביבנה-ים בתקופת הברונזה המאוחרת ב' (המאות ה-14-13 לפנה"ס). קרמיקה טיפוסית לתקופה זו אמנם נמצאה באתר אך היעדרותם של ממצאים נוספים מקשה על שחזור התמונה היישובית בתקופה זו.

במהלך תקופת הברזל ב' ו-ג' (המאות ה-7-8 לפנה"ס) התקיים ביבנה-ים ישוב משגשג. זאת ניתן ללמוד מן הבניין המפואר ורחב הידיים שנחשף בשטח A ומן הממצאים, כגון חרפויות מצריות ומשקולות יהודאיות, התומכים בהנחה כי מדובר על חברה בעלת קשרי מסחר בין-לאומיים ענפים. היישוב הברזלי ביבנה-ים מסתיים בחורבן אלים, כפי שעולה מממצאי החפירות. על פי ניתוח הקרמיקה באתר נראה שיש לשייך את חורבן היישוב לפעילותו של פסמתיך הראשון (שנות העשרים של המאה ה-7 לפנה"ס) או למסעו של פרעה נכה (609 לפנה"ס; פישר 2005 : 179).

בתקופה הפרסית (המאות ה-5-4 לפנה"ס) חווה היישוב ביבנה-ים תנופה מחודשת. סביר שבתקופה זו התיישבו באתר הצידונים, אלו המוזכרים בכתובת מן המאה ה-2 שנתגלתה באתר, שכן התיישבות צידונים מוכרת לנו גם מיישובים נוספים לחוף הים התיכון (שם : 183). נוכחותם הרבה של כלי חרס מיובאים באתר מעידה על קיומה של חברה בעלת קשרים הדוקים עם העולם היווני, כפי שהיה גם באתרים רבים אחרים בחוף הארץ-ישראלי (כגון שקמונה, דור, יפו ואשקלון). נראה כי ביבנה-ים נוצרה מסורת יוונית חזקה שאותותיה ניכרו מאוחר יותר, בעיקר בעת המאבק שהתחולל בארץ-ישראל בתקופת מלחמת החשמונאים בין היוונים ליהודים. נוכחותה של קרמיקה יוונית מיובאת מעוררת עניין רב בעיקר באשר לשאלה האם היא מבטאת נוכחות פיזית של יוונים באזור או רק קשרי מסחר. בכל הנוגע ליישוב ביבנה-ים נשאת שאלה זו פתוחה, אך יש לציין כי ממצאים מאתרים אחרים מראים כי ישנה התערבות מתמדת של יוונים בפעילות הצבאית שהתקיימה במאה ה-4 לפנה"ס בין פיניקיה, יוון, מצרים ופרס.

נראה שהמבנים שנחשפו בשטחים A ו-B, ותוארכו לתקופה הפרסית, יצאו מכלל שימוש בשלהי התקופה, זאת על פי העדות הנומיסמטית. ייתכן וניתן לקשור את סופם למאורעות מרד טנס (351-345 לפנה"ס), אך אין ספק כי הדבר אינו קשור למסעו של אלכסנדר הגדול לאזור (שם : 185).

מבחינת אופיו של היישוב ביבנה-ים, התקופה ההלניסטית (המאות ה-3-2 לפנה"ס) הינה המשכה הישיר של התקופה הפרסית. ניתן לראות המשך נוכחות של קרמיקה מקומית ומיובאת כאחד. אמפורות רבות, ששימשו לייבוא של יין מאזורים שונים בים התיכון (בעיקר מהאיים היווניים, אך גם מאיטליה), נמצאו באתר והן עדות לקיומם של קשרי מסחר ואורחות חיים האופייניים לאוכלוסייה המתיוונת. חותמת אחת אף מציינת את שמו ותוארו של "אגרונומוס", מאין אחראי על חיי המסחר של האזור הזה, עדות לקיומו של מנהל מקומי סלבקי. ממצאים רבים מן השכבה ההלניסטית הקשורים בדיג ובתעשיית הארגמן מעידים על תחומי הפעילות של תושבי האתר וזיקתם לים. ממצאים אלו אופייניים לאתרים רבים אחרים בארץ היושבים לחופו של הים התיכון.

אולם, הממצא החשוב ביותר מן התקופה ההלניסטית הוא ללא ספק הכתובת בשפה היוונית שנתגלתה באקראי באזור התל. הכתובת, יחד עם תוצאות החפירות שנעשו באתר, מעידים על חדירתה של התרבות היוונית אל האוכלוסייה המקומית, שנמתנה כאמור גם עם הפיניקים (וביניהם הצידונים), שהתיישבו לאורך החוף הדרומי של ארץ-ישראל עוד בתקופה הפרסית ואף קודם לכן.

גם המבנה מן התקופה ההלניסטית אשר נחשף בשטח A נהרס כתוצאה מחורבן אלים. הממצאים שנתגלו בשכבת החורבן מעידים על כך שהעיר חרבה במהלך פעילות הכיבוש של יוחנן הורקנוס (134-104 לפנה"ס) או של אלכסנדר ינאי (103-76 לפנה"ס). סביר לייחס את החורבן לשלבים האחרונים לשלטונו של יוחנן הורקנוס, ובכך לספח את יבנה-ים לשאר הערים שהוחרבו על ידי שליט זה כגון שומרון, סקיתופוליס ומרשה. אך להבדיל מהן, שחורבן על ידי יוחנן הורקנוס מדווח במקורות ההיסטוריים, במקרה של יבנה יש מהווה רק הממצא

הארכיאולוגי הוכחה להשלמת התמונה ההיסטורית. עם חורבן זה תם שלב ממושך וחשוב בתולדותיה של יבנה-ים, שהייתה לנושאת דגל ההתייוונות באזור.

הממצא הארכיאולוגי מן התקופה הרומית הקדומה (המאות ה-1-3 לספירה) ביבנה-ים הינו דל באופן יחסי.

שרידים מועטים, אותם ניתן לשייך לתרבות היהודאית של שלהי ימי הבית השני אמנם נמצאו בשטח B אך אין הם עדות מספקת לשחזורו של היישוב בתקופה זו. עובדה זו עומדת בסתירה למידע ההיסטורי אודות האתר בתקופה הנדונה. פליניוס הזקן והגאוגרף פתולימיוס מאלכסנדריה הם בני אותה תקופה, המתייחסים ליבנה-ים. נראה שבאותה התקופה יבנה-ים הושפעה רבות ממעמדה הגובר של "עיר האם" שלה, יבנה, ששיחקה תפקיד חשוב הן במערך הרומי והן בקרב יהדות ארץ-ישראל בתקופה שלאחר חורבן הבית השני. יש להניח שלשיקומה של העיר יבנה בידי פומפיוס הגדול וגבניוס (מלחמת היהודים, א, 156) הייתה השפעה מסוימת גם על הנמל שלה, וכך גם העובדה שבשנים 10-12 לספירה לערך עברה בירושה לליוויה, אשתו של אוגוסטוס (שם: ב, 167). ייתכן שבמהלך אותו הזמן הפכה יבנה-ים למעין פרבר/נמל של יבנה, כפי שקרה מאוחר יותר על פי המקורות הביזאנטיים.

השרידים מן התקופה הרומית המאוחרת (המאה ה-4 לספירה) שנחשפו בשטח B מועטים גם הם ולא ניתן ללמוד מהם רבות פרט להמשך קיומו של יישוב באתר במהלך תקופה זו.

בתקופה הביזאנטית (המאות ה-5-7 לספירה) הגיע היישוב ביבנה-ים לשיא פריחתו. בדומה לערי חוף אחרות נהנתה יבנה-ים משגשוג שמקורו ב"כלכלת הצליניות" שאפינה את ארץ-ישראל מאז הפכה לארץ הקדושה בימיו של קונסטנטינוס קיסר (ראשית המאה ה-4 לספירה). יבנה-ים נקשרה לפעילותו של הבישופ המונופיזיטי של עזה מיומס, פטרוס האיברי, שבילה בה את שארית ימיו במחצית השנייה של המאה ה-5 לספירה. בחיבור "חיי פטרוס האיברי" מכונה האתר "מחוז ד'ימנין אשר על הים" (הפרבר/עיירה של יבנה אשר על הים), וניתן גם ללמוד מתוכו אודות פעילותה של הקיסרית אודוקיה, אשתו של הקיסר תיאודוסיוס ה-2, שהעתיקה את מקום מגוריה לארץ-ישראל שם נפטרה בשנת 460 לספירה. הקיסרית החזיקה באחוזה ביבנה-ים ותרמה מכספה להקמת כנסייה ואכסניה במקום (Peter The Iberian:241). ייתכן וניתן לקשור עדויות אלו למכלול אשר חלקים ממנו נחשפו בשטח B ובחפירות רשות העתיקות מדרום לו.

בתקופה הביזאנטית גבר והשתכלל הניצול של מי התהום בעיר ובשוליה. על כך מעידות מערכות ההשקיה המורכבות שנחשפו מצפון ומדרום למתחם הסוללה מתקופת הברונזה התיכונה, וכן המתקן לאספקת מים שנחשף בשטח B. ממצאים מן התקופה הביזאנטית אותם ניתן לשייך לאוכלוסייה יהודית, כגון נר החרס המעוטר בתבליט מנורה בעלת שבעה קנים שנתגלה בשטח A, תומכים בהשערה שבדומה לאתרים אחרים בארץ-ישראל גם ביבנה-ים הייתה אוכלוסייה מגוונת בה חיו יהודים לצד נוצרים ושומרונים. הממצאים מבית הקברות שנחשף מצפון ליישוב מצביעים גם כן על האוכלוסייה המעורבת שחיה בעיר.

במהלך התקופה האיסלאמית הקדומה (המאות ה-7-11 לספירה) עוברות ערי החוף של ארץ-ישראל שינויים דרמטיים. זמן קצר לאחר כיבוש הארץ בידי המוסלמים, במאה ה-7 לספירה, החל השליט המוסלמי מעאווייה בתהליך שמטרתו הפיכת ערי החוף לנקודות תצפית והתראה, ולמצודות ימיות שיעזרו למנוע את פלישת הכוחות הביזאנטיים מכיוון הים. מצודות ימיות אלו, אשר נקראו ריבאטאט (יחיד: ריבאט), נזכרות מאוחר יותר אצל ההיסטוריון המוסלמי אלמקדסי, בן סוף המאה ה-10 לספירה, וביניהן גם זו אשר עמדה ביבנה-ים ונקראה בפיו "מאחוז יבנא" (הנמל של יבנה): "ולבירה הזאת [רמלה] רבאטאט' על חוף הים בהן שוהה חיל-מצב. אליהן

מפליגות ספינות של הביזאנטיים כשעמן שבויים של האיסלאמים המיועדים למכירה. כל שלושה מאה דינאר. בכל 'ריבאט' נמצאים אנשים היודעים את לשונם, ונוהגים ללכת אליהם בשליחויות... מדליקים אש במגדל של ה'ריבאט' אחר כך במגדל הבא אחריו, אחר כך באחר, ולא עוברת שעה עד שניתן אות אזעקה לגיוס בבירה... וה'ריבאטאט' של המחוז הזה אשר בהן מתקיים פדיון השבויים הן: עזה, מימאס, אשקלון, מאחוז [נמל] אזור, מאחוז [נמל] יבנא, יפו וארסוף" (אלמקדסי, בתרגומו של אלעד: 1978). יש לציין שתהליך הקמתן של הריבאטאט לווה לרוב בעזיבתה של רוב האוכלוסייה הלא-מוסלמית את הערים הללו.

ואכן, שינויים אלו מוצאים ביטוי ניכר בחפירות השונות ביבנה-ים. מכלולים רבים מן התקופה הביזאנטית יצאו מכלל שימוש או שנעשה בהם שימוש משני על ידי תושבי האתר החדשים. כך ניתן ללמוד מבית האמידים שנחשף בשטח B אשר עושה שימוש בשרידיו של בית-המרחץ הביזאנטי.

ועם זאת, השינוי הבולט ביותר הינו הקמתה של המצודה הימית, שנקראה לימים "מינת רובין", על גבי התל במהלך המאות ה-8-9 לספירה. מצודה זה, ששרידיה החלו להיחשף בשנים האחרונות במרץ רב, מאפשרת הצצה לליבת הפעילות באתר במהלך תקופה זו. ביצוריה החיצוניים והפנימיים וכן אופי הבנייה בפנים המצודה הינם הביטוי הארכיאולוגי לתהליך שעברו ערי החוף של ארץ-ישראל.

עושר הממצא שהתגלה בסקרים התת-ימיים והעדויות ההיסטוריות מצביעים על כך שהמעגן של יבנה-ים היה בשימוש כמעט ברצף לאורך כל תקופות היישוב באתר. ריכוז אבני הגוויל שנתגלה בסמוך לשרטונות הטבעיים, שתוחמים את אזור המעגן, מצביע על כך שיתכן ובתקופות שונות נעשו עבודות שיפוץ והכשרה של אזור העגינה. על אף שלא היה אידיאלי, שימש המעגן ביבנה-ים מקום עגינה עיקרי לאזור דרום הארץ כולו.

פעולות שימור, שחזור, חיזוק וכיו"ב שנעשו עד היום:

מעט מאוד פעולות שימור ושחזור נעשו בעתיקות הגן הלאומי חוף פלמחים. הדבר קשור בעיקר לעובדה שטרם ההכרה באזור כגן לאומי לא התאפשרה הצגה של הממצאים הארכיאולוגיים שנחשפו בתחומי הגן לקהל הרחב וכל אזורי החפירה כוסו בחול לאחר חשיפתם ותיעודם.

במהלך החפירות הארכיאולוגיות בוצעו עבודות שימור נקודתיות כנדרש, דהיינו חיזוקי קירות ופסיפסים. שווה לציין כי הפסיפס המרשים שנחשף בשטח B בעונת החפירות של 2007 עבר שימור ע"י יהושע דריי בטרם כוסה בבד משמר ובחולות.

בעונת 2011 בוצעו עבודות שימור וחיזוק בשטח C על ידי מחלקת השימור של רשות הטבע והגנים, בהנחייתם של ד"ר צביקה צוק ופרופסור משה פישר. העבודות כללו את הפן הפנימי של החומה הצפונית של המבצר הימי ומערכת קירות הלבנים והתעלות של בית המרחץ מהתקופה האסלאמית הקדומה. הפסיפס שנתגלה בחלקו המערבי של השטח חוזק וכוסה בבד משמר ובשקי חול.

ביבליוגרפיה

מקורות היסטוריים:

- אלמקדסי. אחסן אלתקאסים פי מערפת אלאקאליס, גף עמ' 177, על פי: אלעד, ע. 1978. ערי-החוף של ארץ-ישראל בתקופה הערבית (640-1099 לספירת הנוצרים) על-פי מקורות ערביים. קתדרה 8 (156-177): 170-172.

- יוסף בן מתתיהו (פלוויס יוספוס). תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים. ערכה ותרגמה ל. אולמן, ירושלים 2009.
- ספר מקבים ב', ערך ותרגם ד. שוורץ. ירושלים 2004.
- Claudii Ptolemaei Geographia. C.F.A Nobbe (ed.), Leipzig 1913.
- (Peter The Iberian) **John Rufus**: The lives of Peter the Iberian, Theodosius of Jerusalem, and the Monk Romanus. Edited and Translated by Horn, C.B. and Phenix, R.R. Jr. Writings from the Greco-Roman World, Vol. 24. Atlanta 2008.
- Pliny. Natural History. Volume II with an English translation by H. Rackham (Loeb Classical Library). London 1947.

בבליוגרפיה:

- איילון, א. 1983. "יבנה-ים". חדשות ארכיאולוגיות. פג, עמ' 48-49.
- דיסקוס שיש נדיר בן כ-2,500 שנה, שנועד להגנה על אניות עתיקות מפני עין הרע, נמצא ע"י מציל בים ונמסר לרשות העתיקות. אתר רשות העתיקות.
- Web. 18 June 2012
- <http://www.antiquities.org.il/article_Item_ido.asp?module_id=&sec_id=25&subj_id=240&id=1408>
- פישר, מ. ודשתי, ב. (עורכים). 1991. יבנה-ים וסביבתה. ירושלים.
- פישר, מ. (עורך). 2005. יבנה, יבנה-ים וסביבתן: מחקרים בארכיאולוגיה ובהיסטוריה של מישור חוף יהודה. תל-אביב.
- Dothan, M. 1952. An Archaeology Survey of the Lower Rubin River. *Israel Exploration Journal* 2:104-117.
- Fischer, M. and Jackson-Tal, R.E. 2003. A Glass Pendent in the Shape of Harpokrates from Yavne-Yam, Israel. *Journal of Glass Studies* 35: 35-40.
- Kaplan, J. 1993. "Yavne-Yam", *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in The Holy Land*. Jerusalem Vol. 4, pp. 1504-1506.
- Reifenberg, A. 1950. Archaeological Discoveries by Air Photography in Israel. *Archaeology* 3:40-46.
- Vitto, F. 1998. "Mahoza D-Yamnin: A Mosaic Floor from the Time of Eudocia?". *Atiqut* 35: 109-134.

נספחים:

נספח 1: מפת האתרים בגן הלאומי חוף פלמחים (בכחול - תחומי הגן הנוכחיים, באדום - תחומי בסיס חה"א פלמחים):

